

Özet

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin XIII. asırda kaleme aldığı *Mesnevî-yi Ma'nevî* isimli eseri, Türk edebiyatında üzerine en fazla şerh ve tercüme yazılan eserlerin başında gelmektedir. Asırlar içinde bu eserin tamamına ya da belli bir bölümüne pek çok farklı şârih tarafından manzum veya mensur tercüme ve şerhler kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de XVII. asırda yaşamış olan Ağazâde Mehmed Efendi'ye aittir. *Mesnevî*'nin tüm ciltlerine yapılan şerhlerin sayısı az olsa da belli bölümüne ya da on sekiz beytine yazılan şerhler epey fazladır. Ağazâde Efendi'nin de şerhi *Mesnevî*'nin sadece ilk on sekiz beytini kapsamaktadır. On sekiz beyti, bizzat Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin söyleyip Hüsameddin Çelebi'nin kaydetmiş olması, ona olan ilgiyi bir kat daha arttırmış olmalıdır.

Galata Mevlevîhânesi'nin bânisi olan Ağazâde Efendi, kaleme aldığı şerhinde kendisi ile aynı dönemde yaşamış yakın dostu ve ayrıca "Hazret-i Şârih" olarak adlandırılan İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî'nin şerhinden etkilenmiştir.

Eser, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Pertev Paşa koleksiyonunda 619-004 numaradaki nüshanın 14a sayfasında başlamaktadır.

Aghazade Mehmed Efendi And His Commentary On Mathnawi

Abstract

Written in the 13th century by Mawlana Jalâl al-Dîn al-Rûmî, Mathnawi is one of the most widely translated and commented works in Turkish literature. Over the centuries, many different commentators have written verse or prose translations and commentaries on the whole or a certain part of this work. One of these is by Aghazâde Mehmed Efendi, who lived in the 17th century. Although the number of commentaries on all volumes of the Mathnawi is small, the number of commentaries on certain chapters or eighteen couplets is quite high. Aghazâde Efendi's commentary covers only the first eighteen couplets of the Mathnawi. The fact that the eighteen couplets were spoken by Mawlana Jalâleddîn-i Rûmî himself

* Öğr. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, gungorozlem16@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3939-150X

and recorded by Hüsameddin Çelebi must have increased the interest in it even more.

Aghazâde Efendi, who was the founder of the Galata Mevlevîhân, was influenced in his commentary by the commentary of Ismâ'il Rûsûhî-yi Ankaravî, who lived in the same period with him and was also called "Hazret-i Şârih".

The work begins on page 14a of the copy numbered 619-004 in the Pertev Pasha collection of the Süleymaniye Manuscript Library.

Giriş

İslâm edebiyatının önemli eserleri arasında yer alan Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'si doğrudan gönle hitap ettiği için yazıldığı günden itibaren edebiyatımızı derinden etkilemiştir. Bu sebeptendir ki *Mesnevî*'yi anlama ve anlatma gayretiyle pek çok şârih tarafından şerh yazılmıştır. Bu şerhler *Mesnevî*'nin tamamına, birkaç cildine, bir cildine, on sekiz beytine ya da seçme beyitlerine yapılmıştır.

XVII. asırda yaşayan Ağazâde Mehmed Efendi'nin *Mesnevî Şerhi*, *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytine yapılan şerhler arasında yer almaktadır (Özdemir, 2016: 473). Çalışmamızda öncelikle Ağazâde Mehmed Hakîkî Efendi'nin hayatı hakkında teferruatlı bilgi verilecek, ardından *Mesnevî Şerhi* ile ilgili değerlendirme yapılacaktır.

1. Ağazâde Mehmed Hakîkî Efendi (ö. 1652/53)

XVII. yüzyıl başlarında kurulan Galata Mevlevîhânesi'nin bânisi ve ilk postnişini, yeniçeri ağalarından Kara Hasan Ağa'nın oğlu Ağazâde Mehmed Hakîkî Dede'dir (Tanrıkorur, 1996: 6)²⁰⁹. Babası yeniçeri ağalığından emekli olması hasebiyle o da "Ağazâde" olarak tanınmaktadır. Hayatı hakkında bilgi veren biyografik kaynaklar, onun Gelibolu'da doğduğunu kaydetmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, 1972: 7; Ergun, 1945: 259; Ali Enver, 2010: 25; Genç, 2000: 16; Odunkıran, 2020: 1289). Bu kaynakların yanı sıra *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*'nın müellifi Şeyhî Mehmed Efendi, *Mecelletü'n-nisâb* müellifi Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin ve *Tezkire-i Safâyî* müellifi Mustafa Safâyî onun doğum yerini belirtmeksizin "vilâyet-i Anadolu'dan zuhur ettiği" bilgisini kaydetmişlerdir

²⁰⁹ Gülgün Erişen Yazıcı "Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevilik" isimli çalışmasında Ağazâde Efendi'nin babası için kullanılan "Kara" ifadesine hiçbir kaynaktan rastlamadığını; Ağazâde'nin müridinin Kara Bostan Çelebi olarak anıldığı ve bu sebeple de bu ifadenin iki kişi arasında karıştırılmış olabileceği kaydını düşmüştür (s. 18).

(Ekinci, 2018: 1336; Müstakimzâde, 2000: 109; Çapan, 2005: 65). Şeyhî'nin *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*'sında verdiği bilgidен Ağazâde Mehmed Dede'nin Mevlevî tarikatına dâhil olmadan önce aklî ve naklî ilimlerde mahir olduğu ve Arapça ilmini tahsil ettiği bilgisini öğreniyoruz (Ekinci, 2018: 1336).

Ağazâde, gördüğu bir rüya neticesinde (Yazıcı, 2009: 19) babasından kalan malın tamamını kardeşi Asaf Ağa'ya bırakmış ve genç yaşta Konya Mevlâna Dergâhı'nda bulunan Bostan Çelebi'ye intisap etmiştir. Uzun süre burada kalan Ağazâde, çilesini tamamladıktan sonra icazatnâme olarak Haremeyn-i Muhteremeyn'e (Mekke ve Medine) ve Kudüs'e gitmiştir. Deniz yoluyla memleketine dönerken korsanlar tarafından esir edilmiş ve Malta'ya götürülmüştür. Bir süre gemide hizmet etmek zorunda kalmış ve geminin Osmanlıların eline geçmesiyle kurtulabilmiş ve Cezayir'e gitmiştir. Oradan da memleketi Gelibolu'ya geri dönebilmiştir (Ergun, 1945: 259; Odunkıran, 2020: 1289-1293; Zorlu, 2003: 295). Memleketine döndükten sonra da büyük bir ilgi ile karşılaşan Ağazâde, kendisini evlerinde misafir etmek isteyenlerin sayısının çok olmasından ötürü kimseyi mahzun etmemek için Zaviye-i Ahi Devle'ye yerleşmiştir (Odunkıran, 2020: 1294). Kendi evinde *Mesnevî* okutan ve bunun yanı sıra Mevlevî ayinleri ile meşgul olan (Ergun, 1945: 259) Ağazâde için, derse devam eden kişilerin evine sığmayacak sayıya ulaşması hasebiyle Abdurrahim bin Muhammed Ağa tarafından şehir dışında bir tekke inşa edilmiştir (Zorlu, 2003: 296). Gelibolu Mevlevîhânesi'nin Ağazâde Efendi için yaptırıldığına dair kaynaklarda farklı bilgiler mevcut olsa da konu ile ilgili derin bir araştırma yapan Yazıcı'nın konu ile ilgili düşüncesi şöyledir: "(...) Muhtemelen Ağazâde, önce evinde sonra Ahi Devle Zaviyesi'nde, ardından Solakzâde'nin mescidinde ders vermeye başlamış, tüm bunların yetmemesi üzerine de müstakil bir Mevlevîhâne bina edilmiştir" (Yazıcı, 2009: 20). Ağazâde için inşa edilmiş olan bu mevlevîhâne ise Gelibolu Mevlevîhânesi'dir.

H 1030 senesinde Arnavud Hüseyin Paşa, Beşiktaş'ta mevlevîhâne binası inşa ettirmiş, Ağazâde Efendi'yi meşihat için davet etmiş ve Ağazâde de gelmiştir. 1032 Recep ayında ise burada şeyhlik görevini bırakarak Gelibolu'ya geri dönmüştür (Ekinci, 2018: 1336).

Ağazâde Efendi, çok saygın bir yaşamın ardından 1063/1652-53'te vefat ederek şeyhlik makamının bulunduğu Gelibolu Mevlevîhânesi'ne defnedilmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, 1972: 7; Genç, 2000: 18; Safayı, 2005: 65; Zorlu, 2003: 310; Ali Enver, 2010: 25; Ekinci, 2018: 1337).

Ağazâde'nin hayatı hakkında bilgi veren bütün kaynaklar ondan hem ilmî birikimi hem de manevî olgunluğu hasebiyle övgüyle bahsederler. Onun için “ekâbir-i mevleviyyeden”, “kutbu'l-ârifin”, “hazret-i gavs-i zamân” gibi taltif edici ifadeler kullanılmıştır (Yazıcı, 2009: 23). Ağazâde'nin tasviri için kullanılan bu ifadeler dahi onun ilmî derinliğini ve manevî vukûfunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca onun *Mesnevî*'yi anlamada ve onu müridlerine anlatma kabiliyetindeki başarısı da yadsınamaz.

Ağazâde Mehmed Dede, ilim ve irfanıyla bulunduğu çevrelerde büyük saygı ve muhabbet oluşturmuş, buna bağlı olarak da pek çok kişi tarafından dergâhı ziyaret edilmiştir. Zaman içinde bulunduğu mekânlar onlara dar gelmiş ve yeni binalar inşa edilmiştir. Mevlâna ve *Mesnevî* ile ilgili yaptığı gönül sohbetlerinde ise pek çok kişinin muhabbetini kazanmış ve şöhreti günden güne yayılmıştır.

Gerek yaşadığı dönemde gerekse sonraki dönemlerde adından saygıyla bahsedilen bir Mevlevî şeyhi olan Ağazâde, aynı zamanda bir divan şairidir. Lakin elimizde birkaç şiiri dışında herhangi bir divanı mevcut değildir. Bazı kaynaklar onun şiirlerinde Hakikî mahlasını kullandığını belirtse de (Hüseyin Vassaf, 2006: 185) bazı kaynaklar şiirlerinde mahlas kullanmadığını kaydeder (Bursalı Mehmed Tahir, 1972: 7; Ali Enver, 2010: 25; Genç, 2000: 16; Ekinci, 2018: 1297).

Ağazâde Efendi ile kendisinin hâcetaşı olan İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî iki yakın arkadaştır. İkisi de I. Bostan Çelebi'nin mürididir. Hatta Sakıb Dede onlar için “bir bustânın semereleri” yani aynı bostanın meyveleri (Odunkıran, 2020: 1321) ifadesini kullanarak yakınlık derecelerini gösterir. Onların bu samimiyeti yıllar içinde daha da gelişmiştir. Rûsûhî Dede'nin vefatı Ağazâde Efendi'ye malum olmuş ve bir gün mutadının hilâfına “harem-serâsından çıkıp şu an kabirleri olan medfene (Galata Mevlevihânesi) bakarak burası uygundur.” demiştir. Bu sözün sırrını merak edenlere de: “Can kardeşim Rûsûhî vefat etti. Bundan sonra bana düşen ise onu takip etmektir. Ebedî istirahatgâhım olarak tekke kapısının karşısını uygun görüyorum. Böylece gelen geçen ruhuma dua eder de ebedî olarak yaşarım.” der. Rûsûhî Dede'nin vefatının duyulması üzerine Ağazâde kendi kabrini hazırlatmaya başlar lakin duvarları yarıya geldiğinde vefat eder. Kabrini de Solakzâde Mehmed Ağa tamamlar (Odunkıran, 2020: 141-142).

Şeyhî, eserinde Ağazâde'nin vefatından sonra şeyhlik makamına kardeşinin oğlu Pârsâ Mehmed Efendi'nin geçtiğini bildirir (Ekinci, 2018: 1337). Ayrıca Ağazâde Mehmed Efendi'nin Sâkıb Dede ve Şeyhî'nin eserleri vasıtasıyla günümüze ulaşan “bizüz” redifli gazeline, XVII. asrın önemli divan şairleri arasında olan, aynı zamanda da Ağazâde Efendi'nin kardeşi Mustafa Efendi'nin

oğlu Sâbir Pârsa tarafından bir tahmis kaleme alınmıştır (Yoldaş, 2005: 43-44). Özlem Güngör tarafından hazırlanan yüksek lisans tez çalışmasında da Sâbir'in bu tahmisi yer almaktadır.²¹⁰

2. Mesnevî Şerhi

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî tarafından XIII. asırda kaleme alınan *Mesnevî*, altı defterden (yedinci defterin varlığı tartışmalı) ve yaklaşık 26 bin beyitten müteşekkildir. Eser, gerek kendi döneminde gerekse sonraki dönemlerde büyük ilgi görmüştür. Bu sebeptendir ki bu kıymetli esere zaman içinde tercüme ve şerhler kaleme alınmıştır. Bu şerhler, *Mesnevî-yi Manevî*'nin bütün ciltlerine olduğu gibi, bir bölümüne ya da on sekiz beytine yapılmıştır. Böyle hacimli bir eseri şerh etmek her ne kadar her şârihe nasip olmadıysa da eserin bazı bölümlerine pek çok şârih tarafından şerh yazılmıştır.²¹¹

2.1. Nüsha Tavsîfi

Eserin bilinen tek nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Koleksiyonu 619-004 numarada “Şerh-i Beyt-i Mesnevî” adıyla kayıtlıdır.²¹² Eserin fiziksel nitelikleri (iç-dış) şöyledir: 180*135, 140*85 mm. Eser 14a ile başlayıp 20b'nin ortasında bitmiştir. Her varakta 21 satır vardır. Nesih hatla istinsah edilmiş olup istinsah tarihi belli değildir.

Ağazâde, eserine 14a'da “Şerh-i Ağazâde Efendi rahmetullâhi aleyh” başlığını atmış ve akabinde *Mesnevî*'nin Farsça ilk beytini yazarak tercüme yapmadan hemen şerhe başlamıştır. Bunun yanı sıra Ağazâde, *Mesnevî*'nin ilk Farsça beytini verirken herhangi bir ifade kullanmamış ama sonraki on yedi beyitte, beyitlerden önce sürhla “Mesnevî” yazılmıştır.

2.2. Şerh Metodu

Klasik şerh geleneğinde şerh edilecek metin önce verilir ardından metnin şerhine geçilir. Bazı şârihler *Mesnevî*'yi mısra mısra şerh etme yöntemini kullanırken (Şem'i gibi), bazıları ise beyit beyit şerh etme yolunu tercih etmişlerdir. Ağazâde Mehmed Efendi de, *Mesnevî*'yi kendisi ile aynı asırda

²¹⁰ Bkz. Güngör, Özlem (2015). “Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâid (03 Gedik 18228) İnceleme Tıpkıbasım”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi, s. 46-47.

²¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Özdemir, Mehmet (2016). “Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri”, *Turkish Studies*, Volume 11/20, Fall 2016, s. 461-502.

²¹² Eser ile ilgili Fazıl Duru tarafından 2003 yılında akademik bir çalışma yapılmıştır (Duru, Fazıl, 2003). “Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk Onsekiz Beytini Şerhi”, *Tasavvuf*, S. 11, s. 151-176.

yaşamış ve yakın dostu olan İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî'nin yaptığı gibi beyit beyit şerh etme yoluna gitmiştir.

Ankaravî'nin şerhinde kullanmış olduğu ve onun *Mesnevî Şerhi* üzerine araştırma yapanların²¹³ da çalışmalarında “Murad Sözlüğü” başlığını verdikleri bir bölüm mevcuttur. Ağazâde Mehmed Efendi de şerhinde bu yöntemi kullanarak Farsça beyitlerde geçen kelimelerin murad edilen anlamlarını yorumlamıştır. Tabii onun bu kullanımı Ankaravî'ye kıyasla daha azdır.

“K’ezneyistân tâ merâ bu’brîdeend

Dernefirem merd ü zen nâlîdeend

Neyistân müste’âr u kinâyedür. Makâm-ı cemden murâd Hakkı, halksız müşâhede itmege dirler. Makâm-ı farkun mukâbilidür...” (15a/5-7)²¹⁴

Ağazâde Farsça beyitlerin şerhinde bazen birebir tercüme etmeden doğrudan beyti yorumlayarak şerh etme yolunu tercih eder:

“Hemçü ney zehrî vü tiryâki ki dîd

Hemçü ney dem-sâz u müştâki ki dîd

Anlar ki müstagrak-i taleb-i visâl ve sermest-i tecellî-yi cemâldür nâyun perdeleri anlarun zevk u şevkını ve ‘ışk u hâlâtını ziyâde eyler ve hicrân kurtarup tiryâk-ı visâle yetişdürür ve şunlar ki yârdan i’râz idüp agyâra istikbâl iderler...” (17b/19-21, 18a/1-2)

²¹³ Bkz. Özdemir, Mehmet (2013). “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Yozgat: Bozok Üniversitesi, s. 1408-1441.

Yalap, Hakan (2014). “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (II. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi, s. 1063-1074.

Güngör, Özlem (2019). “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, s. 2286-2341.

Bilge, Bestami (2022). “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (V. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, s. 1677-1702.

Akdağ, Rabia (2023). “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (III. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, s. 1713-1736.

²¹⁴ İlk rakam varak numarasını, ikinci rakamlar ise satır numarasını belirtmektedir.

Bazen de beyitlerin birebir tercümesini yaparak şerh eder:

“Ney hadîs-i râh-ı pür-hun mîkuned

Kıssahâ-yı ‘ışk-ı Mecnûn mîkuned

*Ney kanla dolmuş yolun haberin virür Mecnûn ‘aşkun kıssaların
eyler ya’nî kanla tolmış bu ‘ışk yoludur ki ol yolda niçe başlar kesilür ve niçe
ayaklar baş ve niçe başlar ayak olur...” (18a/4-7)*

2.3. Şerhte Kullanılan Kaynaklar

Şârihler, şerhlerinde ilk olarak dinî kaynaklara başvurma yolunu tercih ederler. Bunun sebebi de şerh ettikleri konuları sağlamlaştırmaktır. Onlar, şerhlerinde ayet, hadis, kelâm-ı kibâr, Arapça ve Farsça beyitler ve ifadeler kullanırlar. Böylelikle şerhlerini zenginleştirmiş ve eserlerine farklı bir bakış açısı kazandırmış olurlar.

Ağazâde Efendi, Ankaravî’nin şerhinde olduğu gibi geniş izâhâtlarda bulunmasa da gerekli gördüğü beyitlere konuyu daha iyi izah etmek ve konu ile ilgili görüşünü daha iyi ifade edebilmek için ayetlerden ve hadislerden iktibaslar yapmıştır.

2.3.1. Ayetler

Kur’ân-ı Kerîm, İslâmiyetin olduğu gibi İslâmî edebiyatın da temel kaynakları arasında başta gelmektedir. Şârihler de şerhlerinde ayetlerin kısmen ya da tamamını iktibas ederek eserlerinde ziyadesiyle faydalanmışlardır. Ağazâde’nin şerhinde, birinci beytin şerhindeki ayetler ve sekizinci beytin şerhindeki ayet harekeli olarak yazılırken diğerleri harekesiz olarak verilmiştir. Eserde, Ankaravî şerhinde olduğu gibi ayet olduğunu belirten bir sürh da mevcut değildir.

Diğer *Mesnevî* şârihleri gibi Ağazâde de on sekiz beyit şerhinde zaman zaman ayetleri referans göstermiştir. Aşağıda 8. beytin şerhinde İsrâ sûresinin 85. ayetinin bir kısmından alıntı mevcuttur:

“Ten zicân u cân ziten mestûr nîst

Lîk kesrâ dîd-i cân destûr nîst

*Ya’nî bizüm sırrımız kelâmımızdan ırak degildür lîkin kimseye cânı
görmege destûr yokdur egerçi bu göz-ile görülmez ve lâkin tedbîr ü tasarruf
cihetinden zâhir u nümâyândur ammâ hakikatinden haber virilmişdür*

zîrâ Kur'ân-ı 'azîmü's-şânda: 'Kulî'r-rûhu min emr-i Rabbi'
buyurulmuşdur." (16b/15-19)

Mesnevî şârihi Ağazâde, şerhinde iktibas ettiği ayetin hangi sûrede geçtiğini bazen -yukarıdaki örnekte olduğu gibi- söylemezken bazen de söyleme yolunu tercih etmiştir. Birinci beytin şerhinde referans gösterdiği ayetin hangi sûrede olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ayetin tamamını da iktibas etmiştir:

"(...) ve istimâ' u ittisfâf ile emr olunmuşdur netekim sûre-yi A'râfda vâki' olmuşdur : 've izâ kuri'e'l-Kur'ânü festemi'û lehu ve ensitû le'allekum turhamûn..." (14a/18-20)

Ağazâde Efendi, şerhinde ayetlerden faydalandığı gibi müfessirlerin tefsirlerini de zaman zaman referans göstermiştir. Aşağıdaki örnekte, birinci beytin şerhinde Fahreddin er-Râzî'nin Kur'ân-ı Kerîm tefsirinden alıntı yapmıştır:

*"(...) anuñçün basardan vesâir a'zâdan erbâb-ı tarîk katında sem' efdaldür kemâ kâle **sâhibü't-Tefsîrü'l-Kebîr** i'lem ennehû essem'a efdalu mine'l-basar lienne'llâhe te'âlâ haysu zikrihumâ fi'l-Kur'âni kaddeme's-sem'a 'ale'l-basari ve't-takdîmu delîlu'l-fadli yine gelelüm..."* (14b/8-11)

2.3.2. Hadisler

İslâmî edebiyatta Kur'ân-ı Kerîm'in yanı sıra Hz. Muhammed'in sözleri de temel eserlerdendir. Hadisler, Ağazâde'nin on sekiz beyit şerhinde yararlandığı kaynaklar arasındadır. Eserde, hadis metinleri Arapça olarak verilmiş olup harekelenmemiştir. Aşağıda 14. beytin şerhinde yorumu desteklemek için hadis referans gösterilmiştir:

"Mahrem-i in hûş cüz bîhûş nîst

Mer zebânâ müşterî cüz gûş nîst

*Bu zikr olunan hûşun mahremi degildür illâ 'akl-ı ma'âşdan bîhûş olanlar ve ehl-i dünyâyâ **Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem gibi entum a'lemu biümûri dunyakum** diyenlerdür..."* (18a/11-14)

Ağazâde yukarıdaki örnekte hadisin kaynağını belirtmezken aşağıdaki örnekte hadisin nakledildiği kişiyi belirtmiştir:

"Her kesî k'û dûr mând ezasl-hîş

Bâz cûyed rûzgâr-ı vasl-ı hîş

Her şol kimse ki aslından ırak kaldı rûzgâr-ı vuslatı girü diler 'âlem-i gurbetde karâr idemez eyle olsa 'âkile lâzımdur 'âlem-i lâhûtdan

ayrıldığını fikr idüp kendüyi diyâr-ı gurbetde mülâhaza eyleye netekim hadis-i şerîfde vâki' olmuşdur: 'Reva'l Buhârî 'an ibni 'Ömer radiyallâhu anhumâ kun fiddunya keenneke garîbun ve fihi işaretun...' (15b/9-13)

2.3.3. Mesnevî Beyitlerine Göndermeler

Ağazâde Mehmed Efendi, on sekiz beyit şerhinde diğer *Mesnevî* beyitlerine göndermelerde bulunmuştur. Bu durum da İsmâil Rûsûhî'nin şerhinde sıkça kullanmış olduğu bir husustur. Lakin o bazı durumlarda *Mesnevî*'nin hangi beytine gönderme yaptığını belirtmiştir. Ağazâde Efendi sadece “*Mesnevî*” yazarak göndermede bulunmuştur. Birinci beytin şerhini yaptığı aşağıdaki örnekte “Nitekim Hazret-i Pîr bir mahalde buyururlar” ifadesiyle *Mesnevî*'nin üçüncü cildindeki 2415 numaralı beyitten alıntı yapmıştır:

“Reftenem sivâ vü namâz u ân halâ

Behr-i ta'lîmest reh-i merr-i halk râ”

2.3.4. Mevlâna'nın Diğer Şiirlerinden Alıntılar

Mesnevî'ye şerh yazan şârihler, farklı müelliflerin eserlerinden alıntılar yaptıkları gibi Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin diğer eserlerinden de düşüncelerini desteklemek için faydalanmışlardır. Ağazâde Efendi de 8. beytin şerhinde Mevlâna'nın diğer şiirlerinden alıntı yaparak yorumunu güçlendirme yolunu tercih etmiştir:

“(...) Netekim Menâkıb-ı 'Ârifinde Şeyh Eflâkî Hazret-i Mevlânadan nakl ider fukarâ sırr hakkında buyurmuşlardur bu edâ ile:

Beyt

Cism-i mâ cân-ı yârânest

Cism-i yârân-ı mâ cân-ı 'âlemiyânest

Eger dânenend eger ne dânenend” (17a/3-6)

2.3.5. Yararlandığı Diğer Kaynaklar

Ağazâde Mehmed Efendi, Ankaravî'de olduğu gibi zaman zaman bazı müelliflerin eserlerine göndermelerde bulunmuş ve onların eserlerinden alıntılar yapmıştır. Bunları dört grupta toplayabiliriz:

2.3.5.1. Müellif İsmi Vererek Yaptığı Alıntılar

Ağazâde Mehmed Efendi, on sekiz beyit şerhi yaparken düşüncelerini destelemek için müellif ismi vererek söylediği örnekler ana şerhe yardımcı olur. Şârih, aşağıdaki örnekte 14. beytin şerhinde ilk büyük mutasavvıflarımızdan olan Bâyezîd-i Bistâmî'den eser ismi vermeden alıntı yapmıştır. Bu alıntıyı İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî de aynı beytin şerhinde kullanmıştır:

*“kemâ kâle **Ebû Yezîdü'l-Bistâmî** kuddise sırrihu'l-'azîz 'ilmu'llâhi isti'âdu 'ibâdihi feminhum men lem yuslih li'l-aşki ve'l-muhabbeti feşegalehumu'l-hizmeti ve'l-'ibâdete fehumu'l-'âbidûne ve'z-zâhidûne feminhum men yuslihu'l-muhabbeti fahtessahu bimuhabbeti'l-'âşîkûne'l-vâlihûne”*

Şârih, ilk beytin şerhinde Hazret-i Ali'ye atfedilen bir sözden alıntı yaparak yorumunu desteklemiştir. Ayrıca Ankaravî de aynı alıntıyı birinci cildin dîbâce şerhi kısmında vermiştir (Tanyıldız, 2010: 200):

*“... Netekim **Hazret-i İmâm 'Ali** kerremallâhu vechehu buyurmuşdur: '**Kullu mâ fi't-Tevrâti ve'l-İncîli ve'z-Zebûri mevcûdun fi'l-Kur'âni ve kullu mâ fi'l-Kur'âni mevcûdun fi'l-Fâtihati vemâ fi'l-Fâtihati mevcûdun fi'l-besmele vemâ fi'l-besmeleti mevcûdun fi'l-bâ'i ve dahı...**'”*
(14b/4-6)

Ağazâde, Mevlâna'nın sohbet şeyhi Şems-i Tebrîzî'nin sözünden de 5. beytin şerhinde faydalanmıştır:

*“Pes bu ecluden **Şems-i Tebrîzî** kaddese sırrahu'l-'azîz hazretleri buyurmuşdur ki: 'Altı sene 'âlemi seyr itdüm bir kâbil ü müsta'id tâlib diledüm ki muhabbetullâh tarîkında bana hemrâh ola ve derûnumda olan esrâr u hâlât anda zuhûr ide...'”(16b/13-16)*

2.3.5.2. Eser İsmi Vererek Yaptığı Alıntılar

Ağazâde bazı alıntılarını müellif ismi belirtmeden doğrudan eser ismi ile yapmıştır. Örneğin ikinci beytin şerhinde “(...) *bu makâma fark-ı ba'de'l-cem ve fark-ı sâni dahı dirler cem'ül'cem dahı dirler netekim **Gülşen-i Râz sâhibi** buyururlar*

Beyt

Makâm-ı dil-güşâyış cem'-i cemîst

Cemâl-i cânfezâyış şem'-i cemîst

Bu takdîrce ma'nî-yi beyt şöyledür ki...” (15a/12-14)

ifadesiyle İranlı mutasavvıf şair Mahmûd-ı Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz* isimli eserine göndermede bulunur ve oradan alıntı yapar.

2.3.5.3. Hem Eser Hem de Müellif İsmi Vererek Yaptığı Alıntılar

Ağazâde, bazı durumlarda da hem eser hem müellif ismi vererek yorumlarda faydalanır. 4. beytin şerhinde 15. asrın mutasavvıf şairi Yazıcıoğlu Muhammed'in en meşhur eseri *Muhammediyye* eserinden alıntı yapmıştır:

“Min kelâmı Muhammediyye-i Yazıcızâde kuddise sırrihu

Beyt

Seni çün ‘âlimü’l-esrâr salupdur gurbete nâçâr

Dürîş sa’y-i belîğ it var sakın aldamasun agyâr...” (15b/19-21)

2.3.5.4. Eser ve Müellif İsmi Vermeden Yaptığı Alıntılar

Şârih, şerhinde bazen müellif adı ya da eser belirtmeden doğrudan beyti vererek de alıntı yapmıştır:

*“(…) anuñçün aña **bir şeyh**: ‘lâya’rifu zü’l-fadli illâ zevehu’ dimişdür...*
(19a/8-9)

Ağazâde yine aynı beytin şerhinde *“(…) ve ârifler dimiş:*

“Kadr-i zer zerger şinâst kadr-i gevher gevheri

Ademî râ ânkesî dâned ki âdemzâde est” (19a/9-10)

ifadesiyle eser ve müellif ismi zikretmeden manzum bir alıntı yapmıştır.

2.4. Kültürel ve Folklorik Unsurlar

Darb-ı meseller, kültürel mirasımızın önemli varlıkları arasında yer almaktadır. Ağazâde Efendi, zaman zaman gerekli gördüğü yerlerde darb-ı mesellere de yer verir. Örneğin 17. beytin şerhini yaparken *“Acem içre darb-ı meseldür ‘her ki gürisne est rûz râ dir âyed’ dirler” (18b/20-21)* diyerek atasözü örneği vermiştir.

2.5. Ağazâde Mehmed Efendi ve İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî

Ağazâde Mehmed Efendi, yakın arkadaşı İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî'nin şerhinden etkilenmiş hatta zaman zaman bazı beyitlerin şerhinde onunla aynı ifadeleri kullanma yoluna gitmiştir. Ankaravî ki düşünceleriyle hem çağdaşlarını

hem de kendisinden sonra gelenleri derinden etkilemiş ve o sebeple Hazret-i Şârih ünvanını almıştır.

Aşağıdaki örneklerde Ağazâde'nin şerhinde Ankaravî'nin fikirlerinden nasıl etkilendiğini göreceğiz:

“Mesnevî (10)

Âteş-i 'ışkest k'ender ney fütâd

Cûşîş-i 'ışkest k'ender mey fütâd”

Ağazâde Mehmed Efendi'nin Şerhi: “**Ya'nî âteş 'aşk-ı İlâhidür ki enbiyâ vü evliyânun derûnında vâki' oldu.** Bu âteş ile mâsivâyı ihrâk eylediler...” (Duru, 2003: 16)

İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî'nin Şerhi: “Âteş-i 'ışkdur ki neyün derûnına düşdi ve derd-i iştiyâkla tutuşdı âteş-i 'ışkdur ki meye düşdi... **ki âteş 'ışk-ı ilâhidür ki derûnı mâsivâdan hâlî olan kibârun kalblerine vâki' oldu...**” (Tanyıldız, 2010: 224)

“Mesnevî (13)

Ney hadîs-i râh-ı pür-hun mîkuned

Kıssahâ-yı 'ışk-ı Mecnun mîkuned”

Ağazâde Mehmed Efendi'nin Şerhi: “**Ney kanla dolmuş yolun haberin virür Mecnûn 'aşkun kıssaların eyler ya'nî kanla dolmuş bu 'aşk yoludur ki, ol yolda niçe başlar kesilür ve niçe ayaklar baş ve niçe başlar ayak olur.**” (Duru: 2003: 17)

İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî'nin Şerhi: “**Ney kanla tolu olan yolun haberin eyler ve 'ışk-ı Mecnûn kıssalarını nakl eyler.**” (Tanyıldız, 2010: 230)

Sonuç

Mesnevî, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin tefekkür âlemini, felsefesini ve düşünce hayatını yansıtan en mühim eserlerindendir. Mevlâna, eseriyle tasavvuf dünyasına büyük katkı sağlamıştır. Onun bu kıymetli eseri, kendinden sonraki asırlarda da el üstünde tutulmuş ve tasavvuf deryasında yüzmek isteyenlerin başucu kitabı olmuştur. Bu sebeple ki asırlar içinde bu eser pek çok şârih tarafından şerh edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, İslâmiyetin olduğu gibi İslâmî edebiyatın da en önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Ayetler, kısmen ya da tamamıyla iktibas

edilerek *Mesnevî Şerhi*'nde kullanılmıştır. Ayetlerin yanı sıra hadisler de *Mesnevî* şerhlerinin kaynakları arasında yer almaktadır. XVII. yüzyıl *Mesnevî* şârihlerinden Ağazâde Mehmed Efendi de on sekiz beyit şerhinde hem ayet hem de hadislerden iktibas yoluyla şerhinde faydalanmıştır.

Ağazâde Mehmed Efendi manzum alıntılarda; Mahmûd-ı Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*'ından, Yazıcıoğlu Muhammed'in *Muhammediyye*'sinden, Mevlâna'nın *Mesnevî*'si dışındaki bir şiirinden ve *Mesnevî*'nin üçüncü cildinden faydalanırken mensur alıntılarda Hazret-i Ali'ye atfedilen bir sözden, Şems-i Tebrizî'den ve Fahreddin er-Râzî'nin *Kur'ân-ı Kerîm* tefsirinden yararlanmışır. Bunun yanı sıra müellif ve eser ismi zikretmeden de alıntılar yapmıştır.

Ağazâde'nin şerhinde dikkat çeken bir diğer husus ise onun bazen Farsça beyitleri tercüme etmeden doğrudan şerhe başlamasıdır.

Ağazâde Efendi'nin, hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde pek çok şârihi etkileyen Hazret-i Şârih ünvanıyla anılan ve *Mesnevî*'nin tüm ciltlerine şerh kaleme alan İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî'nin şerhinden esinlenmesi bir diğer önemli husustur.

Kaynakça

- Bilge, Bestami (2022). “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atü’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (V. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Akdağ, Rabia (2023). “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atü’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (III. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Bursalı Mehmed Tahir (1972). *Osmanlı Müellifleri*, (hzl. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), C. II, İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- Çapan, Pervin (hzl.). (2005). *Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî, (Nuhbetü’l-Âsar Min Fevâ’idi’l-Eş’âr) İnceleme-Metin-İndeks*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Duru, Necip Fazıl (2003). “Mevlevî Şeyhi Ağazâde Mehmed Dede ve Mesnevî’nin İlk On Sekiz Beytinin Şerhi”, *Tasavvuf*, Yıl 4, S. 11, Temmuz-Aralık, s. 151-175.
- Ekinci, Ramazan (hzl.) (2018). *Şeyhî Mehmed Efendi, Vekâyi’ul Fuzalâ*. C. II, İstanbul: Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı.
- Ergun, Sadettin Nüzhet (1945). *Osmanlı Şairleri*, C. I, İstanbul: Ülkü Basımevi.
- Genç, İlhan (hzl.) (2000). *Esrar Dede, Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye*. Ankara: AKM Yayınları.
- Güngör, Özlem (2015). “Mecmû’a-i Eş’âr ve Fevâid (03 Gedik 18228) İnceleme Tıpkıbasım”. Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi.
- Güngör, Özlem (2019). “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atü’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Hüseyin Vassaf (2006). *Sefîne-i Evliyâ*. (hzl. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), İstanbul: Kitabevi.
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin (2000). *Mecelletü’n-Nisâb Fi’n-Nisebi ve’l-künâ ve’l-ekâb*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Odunkıran, Fatih (2020). “Mevlevî Tezkiresi: Sefîne-i Nefise-i Mevleviyân (İnceleme-Metin)”. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

- Özdemir, Mehmet (2013). “İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Yozgat: Bozok Üniversitesi.
- Özdemir, Mehmet (2016). “Mesnevî’nin Türkçe Şerhleri”, *Turkish Studies*, Volume 11/20, s. 461-502.
- Yoldaş, Kâzım (2005). *Sâbir Pârsâ Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tanrıkourur, Ş. Barihüda (1996). “Gelibolu Mevlevihânesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, C. 14, s. 6-8.
- Tanyıldız, Ahmet (2010). “İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif (1. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”. Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Yalap, Hakan (2014). “İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (II. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi.